

Osobné svedomie človeka – pátranie po ontologických základoch

Gorazd Fronc

FRONC, G.: Personal Conscience of Man – Research for Ontological Fundaments. *Studia Aloisiana*, 1, 2010, 1, s. 7 – 16.

There is an inseparable bond between a person and its conscience in an ontological, psychological and ethical way. In this article the focus is oriented to our searching for certain ontological fundaments of the personal conscience. Videlicet, we have pointed to “a gestalt understanding of the conscience” on the basis of the personal nucleus of the man contained in the contemporary personalistic idea of “a gestalt understanding of the person” and consequently to analyze ontological ground of the conscience. We have attempted to explore ontic relations between man, person and conscience and their existence, subsistence and essence.

Osoba a svedomie je dvojica od seba neoddeliteľná tak ontologicky, ako i psychologicky a eticky. Osoba je nositeľom svedomia a jedine v ňom odzrkadľuje svoju pravú morálnu „tvár“, čím sa ono stáva výlučne osobným, individuálnym svedomím; zároveň recipročne svedomie nesie v sebe nezmazateľné bytostné stopy univerzálneho charakteru, ktoré osobe slúžia ako orientačné body v neľahkých životných rozhodnutiach. Môžeme preto konštatovať, že definícia osoby už implicitne v sebe zahŕňa definíciu svedomia a naopak. Keďže „schopnosť konfigurovať vlastný život je vlastná osobe“, výrok: „svedomie je predovšetkým osoba, ktorá rozhoduje o sebe samej v zmyslupnom a jednotnom projekte svojho života“² potvrdzuje našu predstavu, že už nikdy viac nebude možné hovoriť o ľudskej osobe bez toho, že by sa nehovorilo tiež o svedomí, a takisto nebude možné skúmať fenomén svedomia bez spoločnej analýzy osoby.

1 KÚTNY, I.: Svedomie v jeho špecifickosti. In: *Špecifické aspekty svedomia v perspektíve rozvoja osoby a spoločnosti*. Bratislava : Rímskokatolícka cyrilometodská bohoslovecká fakulta, 2007, s. 8.

2 MAJORANO, S.: *Byť cirkvou pre najbiednejších*. Bratislava : Charis, 2004, s. 58.

Personálna podstata človeka

Ak sa v súčasnej personalistickej literatúre čoraz viac prihliada na viac-rozmernosť či multidimenzionálnosť osoby, nedá sa obísť v tomto ohľade ani skúmanie pojmu svedomia a analýza jeho bytostnej štruktúry pomocou tejto metódy. Takéto snahy smerujú k uchopeniu osoby v jej celostnosti, t. j. ide o „celostné porozumenie osoby“³, aj keď je logické, že nie je celkom možné robiť takýto výskum vyčerpávajúcim a všeobsiahlym spôsobom, ale skôr sa zdôrazňujú najdôležitejšie zložky a manifestácie osoby ako takej, o čo sa v minulosti osobitne usiloval vo svojej „adekvátnej antropológii“ Karol Wojtyła (pápež Ján Pavol II.).

V uvedenom kontexte je predovšetkým možné hovoriť o akejsi statickosti osoby, ktorú prezentujeme ako substanciálnu formálno-ontologickú konštitúciu osoby. Z predpokladu L. Hanusa, že „jednota, zjednotenie človeka v jednu substanciu je dielom osobného ducha, takže človeka možno definovať ako telesno-duchovnú komplexnosť v jednote osoby“⁴, postulujeme osobu ako súčasť substanciality človeka a zároveň ako súčasť jeho univerzálnej esenciality spolu s jeho vlastnou jedinečnou esenciou.⁵ Osoba nie je nejakou inou duchovnou substanciou v človekovi popri substanciálnej celistvosti tela a duše, ale bytostne i aktuálne participuje na nej a teda nie je ani prípadkom;⁶ je skutočne podstatnou kvalitou ľudského individua. Ďalej je potrebné v človekovi rozlišovať medzi osobou a prirodzenosťou, pričom „prirodzenosť je všetko, celý človek, zatiaľ čo osoba je všetko to, čo človek uskutočňuje vedome a slobodne na základe tejto prirodzenosti, čím stvára svoju existenciu“⁷. Osoba je to, čo patrí duchovnej dimenzii človeka, no neseparuje sa od biologickej prirodzenosti, ale ju preniká a pozdvihuje k nadprirodzenému horizontu a tým manifestuje celého človeka.

Spolu so statickosťou osoby je neoddeliteľná jej dynamickosť, vyjadrená vo viacerých významoch či modeloch osoby. Preukazuje sa, že „každý človek existujúci v dejinách je nehotový a evolučne sa doutvára“⁸. Preto sa vyvíja vekom paralelne psychosomaticky⁹ i duchovne¹⁰. Tvrdenie, že každý človek je nehotový,

3 Takéto pomenovanie používa profesor J. Letz.

4 HANUS, L.: *Človek a kultúra*. Bratislava : Lúč, 1997, s. 82.

5 Pod „univerzálnou esencialitou“ rozumieme na všeobecnej rovine všetky tie esenciálne vlastnosti, ktoré patria každému človekovi a odlišujú ho od iných súcien, na rozdiel od „individuálnej esenciality“, ktorá prezentuje to, čím konkrétny jednotlivec je a podľa čoho ho identifikujeme, teda napriek rozličným zmenám si on sám uchováva svoju autentickú identitu. Esencia každého jednotlivého človeka zahŕňa obe formy esenciality. Človek sa od iných živočíchov nediferencuje len druhovo, ale predovšetkým esenciálne a to, čo v ňom nazývame osobou, je týmto deliacim prvkom.

6 Presnejšie povedané, nie je iba nesystematizovanou spleťou neustále za sebou nasledujúcich dynamických aktivít človeka bez statického základu, čo predostrela ako svoje východisko dynamická ontológia, ktorá vyhlásila metafyzickú terminológiu za nepotrebnú a prekonanú.

7 LETZ, J.: *Filozofická antropológia*. Bratislava : Charis, 1994, s. 57.

8 LETZ, J.: *Filozofická antropológia*, s. 63.

9 Pojem „psychosomatický“ adekvátnejšie vystihuje celú reálnu existenciu pasívnych dynamizmov ľudského tela a duše, t. j. všetkých javov odohrávajúcich sa v ľudskom organizme a v ľudskej psyché.

10 V psychológii sa používa termín „osobnosť“, ktorým sa označuje organizovaný celok duševného života. (Porov. *Filozofický slovník*. Olomouc, 2002, s. 301.) Vo filozofii je potrebné chápať osobnosť v širšom zbere a mnohostrannejšie.

neznamená, že človeku ešte niečo chýba na základe jeho prirodzenosti, čiže sa to nesmie zamieňať s evolúciou človeka ako takou, človek sa nemá z niečoho vyvinúť na človeka, on už ním je.¹¹ Koncept nehotovosti nereprezentuje evolúciu tela alebo duše, ale skutočnosť, že človek ako osoba nie je v stave dokonalosti, ale celým svojím životom sa k nej pomalými krokmi približuje a tak osobnostne rastie. Ak by zotrval len v stave svojej prirodzenej danosti, bytostne by zakrnel a odcudzil by sa svojej ľudskosti. Stal by sa z neho neautentický človek alebo neosobnosť. Preto sa veľmi frekventovane spomína tzv. sebarealizácia a sebanaplnenie osoby. Sebanapĺňanie potom ide ruka v ruke s formovaním autentickej osobnosti.¹² V čom teda spočíva sebaurčenie a sebarealizovanie osoby? Domnievame sa, že skutočné, opravdivé sebaurčenie môže nájsť svoju manifestáciu a potvrdenie jedine v čine, teda v etickom a morálnom rozmere ľudského života.

Okrem vlastného osobnostného sebazdokonaľovania sa objavuje dynamika vzťahová. Vtedy, keď sa osoba sebauskutočňuje v čine, v skutočnosti sa nachádza v centre personálnych vzťahov. Ľudská osoba sa zakaždým vzťahuje buď k sebe samej alebo ku druhým osobám. „Jedine v živom vzťahu možno bezprostredne poznať bytnosť človeka, vlastnú len jemu.“¹³ Osoba s osobou (vzťah Ja – Ty), to je opravdivý človek. Keďže človek je bytosťou individuálnou a zároveň spoločenskou, v realite ľudského života vystupuje tzv. polárnosť alebo polarita osobného a spoločenského¹⁴ (interpersonálneho). Osoba však prahne po tom, čo ju presahuje, chcela by prekonať čistý egoizmus, ale i altruizmus, a bytostne smeruje k sebaapresahu, k osobnému dialógu s Transcendentnom.

Celkovo evidujeme v bytí človeka dva ontologické princípy: prvým je jeho potencialita (statickosť), ktorá je základnou bytostnou obsahovosťou v človekovi samom a ontologickou dispozíciou pre ďalšie premeny. V nej sú ukotvené nemenné morálne obsahy a hodnoty. Druhým princípom je jeho aktualita (dynamickosť), v ktorej sa bytie človeka prejavuje v konkrétnom, individuálnom aktuálnom spôsobe jeho jestvovania a tak ukazuje ontologicky vymedzený aktuálny stav jeho existencie, t. j. je vymedzením hraníc, v ktorých sa uskutočnenie potenciality uplatnilo.¹⁵

11 Nehotovosť nepredstavuje stupňovité zmeny v esencii človeka, t. j. prekročenie hraníc animálneho psychosomatického života živočícha do telesno-duchovnej konštitúcie. Nemáme tu v úmysle ani implicitne zastávať nietzscheovský alebo marxistický názor, že súčasný človek sa má vyvinúť na „nového človeka“, a teda on človekom ešte nie je v pravom zmysle slova. To by znamenalo spustiť lavínu zneužití a deštrukcií samotného človeka – osoby ako účelu osebe pre budúce ciele.

12 Autenticita osobnosti predstavuje takú kvalitatívnu úroveň sebarozvinutia osoby, že osoba je natoľko duchovne a morálne vyzretá, aby mohla nielen plne formálnym spôsobom byť zodpovedná za svoje činy, ale v súčinnosti so základnou voľbou je existenčne naladená na pozitívny finálny cieľ svojho pozemského života: uskutočnená osoba žijúca v posmrtnnej blaženosti, v bezhraničnom bytostne otvorenom vzťahu s Bohom, čo môže byť jediným zmysluplným a konzistentným zdrojom autentickej etiky a morálky.

13 BUBER, M.: *Problém člověka*. Praha : Kalich, 1997, s. 153.

14 Porov. HANUS, L.: *Člověk a kultura*, s. 87.

15 Porov. LETZ, J.: Chápání osoby člověka v kreačno-evoluční a pneumatologické antropologii. In: *Acta Philosophica Tyrnaviensia 1 : Chápání osoby v křesťanské filozofii*. Trnava : Katedra filozofie FH TU, 1997, s. 57-58.

Pojem svedomia osoby

Úvahy o osobe a jej viacerých aspektoch či rozmeroch je nielen možné, ale i potrebné a žiadané premietnuť do úvah o osobnom svedomí človeka. To znamená, že na základe idey „celostného chápania osoby“ by bolo primerané vytvoriť „celostné chápanie svedomia“. Zdá sa, že nepostačuje len, neustále sa opakujúc, rozoberať tradičné roviny alebo dimenzie svedomia. Vieme, že podľa Tomáša Akvinského sa rozlišuje medzi dvoma hlavnými stupňami alebo rovinami svedomia: prvá rovina je nazvaná pojmom *synderesis*¹⁶ a druhá rovina sa nazýva *conscientia*¹⁷. Na druhej strane je problematické abstrahovať pri výklade svedomia od týchto vrstiev.

V bežnom používaní termínu svedomie možno nájsť viaceré všeobecné prvky a vlastnosti, ktorými sa táto reálna súčasť ľudskej osoby pomenúva, ale jednotiacu definíciu nenájdeme.¹⁸ Svedomie sa vo filozofii všeobecne pokladá za akýsi tajomný vnútorný hlas človeka, ktorý mu nielen hovorí, že má konať dobro a vyhýbať sa zlému, ale pomáha mu aj rozpoznať dobro a odlíšiť ho od toho, čo je zlé. Ďalej sa svedomiu priznáva istý normatívny a tiež kategorický rozmer, „odvolávanie sa na autoritu a istú záväznosť vlastného svedomia“¹⁹. Je teda istou „vnútornou inštanciou“ alebo „kompasom morálnych rozhodnutí, hovorcom mravnosti, a zároveň hlavným odporcom morálneho zla“²⁰, nemá však absolútnu, ani neomylnú povahu. Svedomím sa obyčajne nazýva aj „všeobecné poznanie dobra a zla“²¹, takže zrejme má v základe univerzálny rozsah a obsah, na druhej strane sa mu jednoznačne priznáva subjektívna, individuálna obsahovosť a jedinečná skúsenostná naplnenosť. Hranice medzi oboma aspektmi bývajú často zahmlené a ťažko rozoznateľné. Uznáva sa však „nescudziteľnosť“ svedomia v právnej forme i pomocou princípu slobody svedomia, ktorá znamená, že „žadný človek, plne formálneho konania, nie je v dimenzii

16 *Synderesis* – ontologická vrstva svedomia človeka, funguje ako istá dispozícia, základná schopnosť duše, spájajúca jej jednotlivé sily a podklad pre úkonné svedomie (pre *conscientia*). *Synderesis* nie je identické s pojmom svedomia, obsahuje príkazy prirodzeného zákona, ktoré sú prvými princípmi ľudského konania, pričom sa, na rozdiel od svedomia, nemôže mýliť. Podľa ontologického princípu *synderesis* je možné odvodiť prvý etický princíp: „Dobro konať a vyhýbať sa zlu.“ Špecifickou úlohou prvej dimenzie svedomia je dokazovať, že svedomie je ontologickou súčasťou človeka – osoby, t. j. nemá čisto historickú povahu.

17 Tomáš pod *conscientiou* chápe aplikáciu určitého vedenia na určitý úkon. Svedomie je teda úkonom, ktorým aplikujeme naše poznatky na skutok, čo chceme vykonať, alebo ktorý sme vykonali. Inak povedané, akt svedomia (*conscientia*) aplikuje základné vedenie (*synderesis*) v jednotlivých situáciách.

18 Odlišnosti definície svedomia sa zďaleka nevyskytujú iba medzi autormi v rámci filozofickej vedy, ale tiež medzi samotnými vednými disciplínami. „Napríklad v etickej, filozofickej, právnickej, teologickej či psychologickej oblasti sa termínom svedomie nielen vyjadruje a označuje, ale aj naznačuje pomerne široký počet značne odlišných aspektov a skutočností, súvisiacich s prejavom integrity a identity človeka.“ (KÚTNY, I.: Svedomie v jeho špecifickosti. In: *Špecifické aspekty svedomia v perspektíve rozvoja osoby a spoločnosti*, s. 3.)

19 KÚTNY, I.: Svedomie v jeho špecifickosti. In: *Špecifické aspekty svedomia v perspektíve rozvoja osoby a spoločnosti*, s. 3.

20 GLASOVÁ, K.: Vnútorný svet – tajomstvo každého človeka. In: *Acta Philosophica Tyrnaviensia 5 : Osobnosť človeka v jej duchovnej dimenzii*. Trnava : Katedra filozofie FH TU, 2000, s. 136.

21 ANZENBACHER, A.: *Úvod do etiky*. Praha : Zvon, 1994, s. 14.

svedomia zastupiteľný alebo nahraditeľný²². A to predovšetkým z toho dôvodu, že svedomie sa chápe ako podstatný príznak a atribút ľudskej osoby,²³ ktorej je inherentná absolútna dôstojnosť, a zároveň je svedomie i „svedkom transcendentnosti osoby aj v jej vzťahu k spoločnosti, ako také nesmie byť vystavené násiliu a nátlaku“²⁴.

Podľa uvedeného sa zdá, že svedomie je tiež, rovnako ako osoba, niečo, čo bytostne patrí k duchovnej dimenzii človeka, konkrétnejšie, osoba je autentickým prejavom a zároveň aktérom duchovného sebanapĺňania človeka, pričom svedomie je akýmsi „jadrom“ osoby alebo svetlom, „ktoré vrhá jas na našu vlastnú identitu“²⁵, t. j. je i svetlom osobnej identity človeka, robí človeka skutočnou osobou. Svedomie je svojou podstatou takisto subjektívnou záležitosťou individuálneho rázu, no nie je subzistentnou entitou existujúcou vo vnútri človeka, pretože človek je jednou jedinou celou samostatnou substanciou, jeho bytostný základ má individuálny subzistentný charakter. Spolu s osobou je svedomie súčasťou substanciality a esenciality človeka, čo značí, že pochádza z prirodzenosti človeka a je od človeka závislé. Potom možno nazerať na svedomie ako na substanciálny spolukonštituent bytostnej štruktúry človeka – substanciálne chápanie svedomia – a ako na dynamické centrum slobodných aktivít osoby, ktoré jej umožňuje morálne sa manifestovať – dynamické chápanie svedomia. Napriek tomu prevládajú spory medzi metafyzicky fundovanými autormi a empiristicky fundovanými autormi o tom, či je svedomie v človekovi od jeho počiatku ako prirodzená ontická danosť v rámci jeho prirodzenosti, alebo je to len vlastnosť dejinná, ktorá sa nadobúda v ontogenéze prostredníctvom výchovy. Híbková analýza svedomia osoby, osobitne bytostná dimenzia človeka, môže priniesť primeranejší materiál na rozšírenie individuálneho pohľadu na podstatu veci. Keďže svedomie je svedomím osoby, osobným svedomím, konzekventne, ak by sme svedomiu priradili čisto historický charakter, museli by sme to isté priznať aj osobe, ktorá by tiež nutne musela mať čisto dejinný charakter. Vznik osoby a jej svedomia by bol vždy definovaný ako relatívny moment v živote človeka, ak neuznáme, že v jednom a tom istom okamihu je vznik človeka identický so vznikom osoby a so vznikom svedomia, aj keď len v potenciálnom stave latentnosti.²⁶

22 KÚTNY, I.: Svedomie v jeho špecifickosti. In: *Špecifické aspekty svedomia v perspektíve rozvoja osoby a spoločnosti*, s. 5.

23 Pozri <http://sk.wikipedia.org/wiki/Svedomie>

24 KÚTNY, I.: Svedomie v jeho špecifickosti. In: *Špecifické aspekty svedomia v perspektíve rozvoja osoby a spoločnosti*, s. 7.

25 HREHOVÁ, H.: Svedomie ako svetlo osobnej identity. In: *Acta Philosophica Tyrnaviensia 3 : Personálna identita človeka*. Trnava : Katedra filozofie FH TU, 1998, s. 85.

26 Samotný koreň problému je ešte omnoho hlbší, pretože nejestvuje záväzný konsenzus, kedy vzniká ľudská existencia. Je však isté, že ak nepokladáme vznik života človeka od okamihu počatia v lone ženy ako definitívny bod, ale ho legislatívne posúvame podľa „demokratických“ štandardov, nakoniec bude táto hranica vždy relatívna a variančná. Dnes je to v jednej krajine niekoľko týždňov od počatia, v druhej tri mesiace, v ďalšej šesť mesiacov a o niekoľko rokov to môže byť aj určitá doba po narodení, napr. kým dieťa nedosiahne vek užívania rozumu, nie je osobou a teda nemá ešte ani svedomie, takže absolútnu ľudskú dôstojnosť zatiaľ nemá a možno ním disponovať a manipulovať.

Ontologický základ svedomia osoby

Samotný pojem „osobné svedomie“ zahŕňa v sebe celý rad aspektov, a to z hľadiska substanciálneho (statického) aspekt ontologický, psychologický, morálny a z hľadiska dynamického aspekt aktuálny (etický), formačný (výchovný) alebo individuálny a spoločenský (relacionálny). V tomto článku sa chceme explicitne zaoberať priblížením ontologického aspektu svedomia osoby.

Pri analýze substanciálnej formálno-ontologickej konštitúcie osoby možno položiť otázku: V čom spočíva substanciálnosť osoby? Je osoba samostatnou substanciou, alebo má akcidentálnu povahu? Takisto sa môžeme spytovať pri analýze svedomia. Naznačili sme, že svedomie svojou podstatou takisto nie je subzistentnou entitou existujúcou vo vnútri človeka, pretože každý konkrétny človek je jednou jedinou celou samostatnou substanciou a jeho bytostný základ má individuálny subzistentný charakter. Z opačného uhla pohľadu sa však svedomie nedemonštruje, tiež podobne ako osoba, ani ako akcident či množina akcidentov. Ak sa svedomie označí za bytostné jadro ontologickej konštitúcie osoby, ktorá je súčasťou substanciality človeka a onticky i aktuálne participuje na nej, možno ďalej postulovať, že svedomie ako podstatný element osoby je tiež súčasťou substanciality človeka, t. j. jeho substanciálnym spolukonštituentom. Z toho sa dá vyvodiť, že vo svedomí sa síce uskutočňujú súcna akcidentálnej povahy, ono je však ich nositeľom, nakoľko je ich nositeľom celý človek. Svedomie ako podstatná kvalita či podstatný atribút ľudského individua teda evidentne prejavuje určitý statický stav, čo značí, že nie je redukovateľné na čisté anonymné zmeny alebo procesy.

Osobu sme definovali aj ako súčasť esenciality človeka, tak univerzálnej ako i individuálnej. Nemožno súčasne to isté neurobiť s jej jadrom – svedomím. Pokúsime sa zájsť viac do hĺbky a ontologicky rozobrať problém esencie a existencie svedomia. Kardinálna otázka spočíva v tom, či priznávame svedomiu samostatnosť esenciálnu aj existenčnú, t. j. či ho možno chápať ako substanciu.²⁷ Nakoľko je potom svedomie bytostne autonómne? Predovšetkým predpokladáme, že svedomie je súcno, čiže má svoju existenciu a svoju esenciu. Jednoduchšie povedané, svedomie jestvuje a je tým, čím je, a nie niečím iným. Má takisto svoju identitu. Popieraním týchto dvoch faktov by vôbec nebolo možné skúmať fenomén svedomia. Niečo, čo existuje, musí mať predsa svoju vlastnú určitosť, musí byť identifikovateľné a tým sa diferencovať od všetkého ostatného. Túto nutnú určitosť nazývame esenciálne určenie.²⁸ Problematickým však zostáva, či je svedomie perseitné (vlastné) súcno, alebo nie. Perseitné súcno je zo seba, nikdy nie z iných súcien, a perseita predstavuje esenciálnu autonómiu.²⁹

27 J. Fuchs sa usiluje dokazovať substancialitu človeka prostredníctvom troch dôkazov: 1. dôkaz perseity Ja – človek je vlastné, neodvodené súcno; 2. dôkaz inseity Ja – človek existuje bez potreby existencie iného súcna; 3. dôkaz zo slobody – sloboda predpokladá bytie substanciou.

28 Porov. FUCHS, J.: *Filosofie 7 : Předpoklady nerelativizované etiky*. Praha : Krystal OP, 2007, s. 90.

29 Porov. FUCHS, J.: *Filosofie 7 : Předpoklady nerelativizované etiky*, 92.

„Vlastné (perseitné) súcno, ktoré je v esencii neodvodené od iného, existuje buď v inom súcne ako jeho určenie, alebo v sebe samom ako vlastník svojich dokonalostí, prípadne ako subjekt inherentných akcidentov.“³⁰ Uviedli sme už, že celý človek je substanciou, ktorú dokazuje jeho perseita, teda že má autonómnu esenciu nezávislú od akéhokoľvek iného súcna. Svedomie síce patrí k podstate človeka, no ako také musí byť nevyhnutne nevlastné súcno s odvodenou esenciou. To znamená, že svedomie je esenciálne závislé od človeka, ale človek ako perseitné súcno je esenciálne nezávislý od svedomia. V esencii človeka je obsiahnutá esencia jeho svedomia, alebo opačne, esencia svedomia vyplýva z esencie človeka. Možno povedať, že všetky súcna, ktoré pridružujeme ľudskému jedincovi ako jeho zložky alebo komponenty³¹, sú bytostne podmienené a esenciálne viazané na Ja ako celok, sú od neho bytostne závislé a bytostne k nemu patria.

Okrem esenciálnej autonómie človek prejavuje existenčnú autonómiu – inseitu, svojbytnosť ako druhú dokonalosť svojej substanciality. „Inseitné (svojbytné) súcno existuje osebe, nepotrebuje na svoju existenciu iný subjekt, ktorému by patrilo ako jeho určenie.“³² Vzhľadom na postulát, že svedomie je nevlastné súcno, konzekventne nemá vlastnú svojbytnosť, ktorú má iba celý človek. Svedomie nemôže byť samostatným súcnom, existuje len za podmienok, že existuje ľudské individuum, a existuje výlučne v ňom ako jeho inherentný prvok. Takže svedomie je ontologicky (existenčne i esenciálne) závislé od človeka ako autonómneho Ja. To potvrdzuje aj uvedené tvrdenie, že definícia osoby už implicitne v sebe zahŕňa definíciu svedomia a naopak.

Ak by sa svedomiu prisúdil status perseitno-inseitného súcna, z človeka by sa razom stalo neautonómne súcno, zloženina množstva substancií alebo skladobná množina rôznych vlastných svojbytných súcien, čo však odporuje celej substanciálnej vízii o človekovi a do dôsledkov neguje samotnú podstatu slobody osoby.³³ Preto súhlasíme s konštatovaním J. Fuchsa, že „sloboda ako najpregnantnejšia manifestácia životnej autonómie človeka je teda zároveň výrazom jeho bytostnej (ontologickej) autonómie, ktorú postihujeme pojmom substancie“³⁴.

Pozorujeme, že svedomie nemôže existovať bez existencie človeka, avšak človek je ontologicky nezávislý od svedomia. Otázne však je, či človek bez svedomia by zostal naďalej osobou, to však nevyklučuje jeho ontologickú autonómiu a vovádza nás to skôr do etickej perspektívy. Empiricky je podstata svedomia neuchopiteľná, väčšinou sme schopní zaregistrovať len jeho prejavy

30 FUCHS, J.: *Filosofie 7 : Předpoklady nerelativizované etiky*, s. 91.

31 Napríklad rozum, zmysly alebo slobodná vôľa.

32 FUCHS, J.: *Filosofie 7 : Předpoklady nerelativizované etiky*, s. 89.

33 „Ja ako celok zo substancií by teda nebolo substanciou, a taktiež by nebolo slobodné. Okrem toho sú činnosti celku odvodené z činnosti pôvodnejších substancií, čo je pre slobodnú činnosť Ja tiež neprijateľné. Ak teda celok súcien nie je substanciou, nemôže byť slobodná príčina (Ja) esenciálne komponovaná z iných.“ (FUCHS, J.: *Filosofie 7 : Předpoklady nerelativizované etiky*, s. 93.)

34 FUCHS, J.: *Filosofie 7 : Předpoklady nerelativizované etiky*, s. 93.

či účinky, a to z toho dôvodu, že ono je ako jadro osoby to, čo patrí do duchovnej dimenzie človeka. Neznamená to však, že svedomie je len akousi spleťou náhodných prípadkov, ktoré možno na človeku pozorovať, ale jeho výskum sa dožaduje metafyzickej explikácie. A ďalej vidíme, že svedomie nie je nijakou substanciou popri substancijálnej celistvosti tela, ale na nej bytostne i aktuálne participuje. Keďže do ľudskej prirodzenosti patrí celý človek, svedomie spolu s osobou tiež patrí nejakým spôsobom do prirodzených štruktúr človeka. Osoba manifestujúca celého človeka preniká spolu s jej svedomím celú ľudskú prirodzenosť, t. j. biologickú, psychickú i duchovnú sféru. Veď osoba aj prostredníctvom tela koná. S aktívnou účasťou svedomia je osoba schopná sebatranscendencie a pomocou vedomého a slobodného sebauskutočňovania môže rozvinúť prirodzené danosti človeka v prospech autentickej osobnosti.

V týchto medziach je možné rozvíjať substancijálne chápanie svedomia osoby, podľa ktorého svedomie ako fundamentálna súčasť osoby má vo svojej podstate statický invariantný potenciál, zakomponovaný v substancijálnej formálno-ontologickej konštitúcii osoby. Dôsledky novovekej redukcie človeka na neosobné, čisto dynamické individuum vyradili možnosť vnímať človeka ako niečo konštantné a to isté sa deje aj v prípade jeho svedomia. Ontologická redukcia osoby okrem toho spôsobuje etickú redukciu svedomia na povrchné, individualistické, „pseudoracionálne“³⁵ presvedčenie, v ktorom si jednotlivec zakrýva oči pred poznaním pravdy prevažne z konformistických dôvodov.

Ak uznávame tradíciu vytvorenú predstavu o bytostnej rovine svedomia, môžeme na úrovni substancijálneho modelu svedomia osoby hovoriť o tzv. všeobecnom alebo univerzálnom svedomí. Práve argument o prirodzenej, inherentnej podstate svedomia, t. j., že svedomie prirodzene patrí človeku, je dôkazom, že svedomie musí mať od svojho počiatku každý živý jedinec, ktorý sa nazýva osobou, aj keď len v stave potenciality. Teda ak by chcel niekto tvrdiť, že on má úplne protikladný obsah svedomia ako ostatní ľudia, sám by si protirečil v tej miere, v akej tento obsah tvorí ontologická vrstva svedomia nazývaná *synderesis*. V nemalej miere však materiálnu štruktúru svedomia podmieňuje socio-kultúrno-náboženský kontext, výchovno-vzdelávacia úroveň či iné psychologické alebo environmentálne vplyvy. V základe však každý človek vie aspoň približne vo veciach závažnej matérie rozoznať, čo je morálne dobré a čo je morálne zlé. V praxi sa však môžu prejaviť rôzne patologické deformácie už v bytostnej dimenzii svedomia človeka, takže konkrétny jednotlivec buď nejakým vonkajším (zo strany prostredia) alebo vnútorným (zo strany jednotlivca) zásahom čiastočne či úplne stratí vnímavosť na rozlíšenie dobra od zla.

³⁵ Porov. RATZINGER, J.: *Pravda, hodnoty a moc*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 1996, s. 26.

³⁶ Námietku svedomia, všeobecne známu tiež pod právnym pojmom „výhrada vo svedomí“, definujeme ako konflikt hodnôt s morálnym základom odohrávajúcí sa vo vnútornom svete osoby, v dimenzii jej svedomia a manifestujúci sa tiež navonok vo vonkajšom fóre prostredníctvom odmietnutia výkonu určitých parciálnych, väčšinou profesionálnych, úkonov, ktorých predmet pokladá tá osoba za vnútorne morálne zlý (*intrinsic malum*).

Záver

Načrtnuté analýzy by mohli značne prispieť k pochopeniu pojmu svedomia. Svedomie, rovnako ako osoba, nemá vo svojom základe akcidentálny charakter, z čoho jednoznačne pramení, že svedomie je človekovi bytostne vlastné a nenadobúda sa až v priebehu ontogenézy človeka (prostredníctvom výchovy), ale sa iba formuje a nutne kvalitatívne rastie spolu s osobou, ktorej pomáha k sebarealizácii na autentickú osobnosť. Svedomie teda nemožno zredukovať na čisto dynamický, akcidentálny alebo vývinový aspekt, a na to sa treba odvolávať aj pri uplatňovaní konkrétnej námietky alebo výhrady svedomia osoby, ktorú vnímame ako určitú apeláciu na svoje svetonázorové presvedčenie. Odvolávajúci sa na všeobecne uznávaný princíp slobody svedomia, určití jednotlivci odmietajú vykonávať, prevažne vo svojej profesionálnej činnosti, také činy, ktoré hrubým spôsobom pošliapávajú duchovnú dimenziu človeka a narúšajú, ba dokonca ničia jej bytostné hodnoty.³⁶ Svedomie nie je akýsi výplod či konštrukcia osobnej aktivity človeka, ale ju už predchádza a preto vlastní okrem iného tiež záväzný, inherentný, nemenný charakter, spoločný pre všetky ľudské osoby. Takže praktická stránka nášho pohľadu na tento problém bude azda dostatočne transparentná.

Použitá literatúra

- ANZENBACHER, A.: *Úvod do etiky*. Praha : Zvon, 1994. 292 s.
ISBN 80-200-0953-1
- BUBER, M.: *Problém člověka*. Praha : Kalich, 1997. 159 s. ISBN: 80-7017-109-X
- HANUS, L.: *Človek a kultúra*. Bratislava : Lúč, 1997. 311 s. ISBN 80-7114-180-1
- FUCHS, J.: *Filosofie. 7 : Předpoklady nerelativizované etiky*. Praha : Krystal OP, 2007. 188 s. ISBN 978-80-85929-94-2
- Filosofický slovník*. Olomouc, 2002. 463 s. ISBN 80-7182-064-4
- LETZ, J.: *Filozofická antropológia*. Bratislava : Charis, 1994. 153 s.
ISBN 80-88743-07-9
- MAJORANO, S.: *Byť cirkvou pre najbiednejších*. Bratislava : Charis, 2004. 95 s.
ISBN 80-88743-58-3
- RATZINGER, J.: *Pravda, hodnoty a moc*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 1996. 65 s. ISBN 80-85959-16-X
- GLASOVÁ, K.: Vnútorný svet – tajomstvo každého človeka. In: *Acta Philosophica Tyrnaviensia 5 : Osobnosť človeka v jej duchovnej dimenzii*. Trnava : Katedra filozofie FH TU, 2000, s. 136-140.
- HREHOVÁ, H.: Svedomie ako svetlo osobnej identity. In: *Acta Philosophica Tyrnaviensia 3 : Personálna identita človeka*. Trnava : Katedra filozofie FH TU, 1998, s. 83-87.

KÚTNY, I.: Svedomie v jeho špecifickosti. In: *Špecifické aspekty svedomia v perspektíve rozvoja osoby a spoločnosti*. CD-ROM. Bratislava : Rímskokatolícka cyrilometodská bohoslovecká fakulta, 2007, s. 3–10.

LETZ, J.: Chápanie osoby človeka v kreačno-evolučnej a pneumatologickej antropológii. In: *Acta Philosophica Tyrnaviensia 1 : Chápanie osoby v kresťanskej filozofii*. Trnava : Katedra filozofie FH TU, 1997, s. 55–70.

Internetové zdroje: <http://sk.wikipedia.org/wiki/Svedomie>

Gorazd Fronc, PhD.
Teologická fakulta Trnavskej univerzity
Kostolná 1, P. O. Box 173
814 99 Bratislava